

Frankfurt után

Új, remélhetőleg folyamatos rovatot nyitunk a fenti címen. A városnév a *Frankfurti Nemzetközi Könyvvásárra* utal, ahol idén először vett részt a *Múlt és Jövő* folyóiratként és könyvkiadóként egyaránt. Hitünk szerint, ettől kezdve ott leszünk minden évben, hogy megismerkedjünk az egész földkerekségről oda sereglett kollégákkal, s tapasztalatokkal, magyarrá fordítandó szellemi poggyászszal térjünk vissza olvasóinkhoz. Minden évvégi számunkban, a mostanéhoz hasonlóan, egy-két új kiadót szeretnénk bemutatni, melyekkel Frankfurtban vettük föl a kapcsolatot. S ha nem biztos is, hogy kiadványaikat meg tudjuk jelentetni magyarul (ha nagyok leszünk, nekünk is lesz könyvesboltunk, hogy tíz-húsz példányt a hazai igényeket kielégítendő, tartsunk belőlük), de mindenképp szeretnénk, ha hírtük eljutna a magyar nyilvánossághoz.

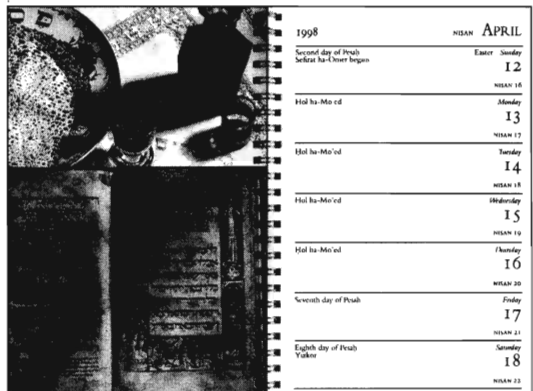
A „kisebb” kiadványok közül való Michal Ronnen Safdie izraeli fotóművésznő *The Western Wall* című fotóalbuma, Jehuda Amiháj előszavával. Nincs közhelyesebben pitoreszk téma, mint a Siratófal előtti áhítatos vagy profán „mozgó ünnep” fényképezése. Bátorság volt nekivágni, hogy ebben a témában, valami újat lehessen mondani. A titok nyitja: az idő. Az a rengeteg idő, amit a fotográfus a tárgy követésére be tudott fektetni. Nincsenek csodák: egy-két kiruccanás kitűnő, „biztos kapás”-zsánereket ígér, de csodák nincsenek. Csak bizonyos mennyiségű befektetés hozza meg a közhelyen túllépő egyediség gyümölcsét. A könyv fotóinak nagy része kikerüli a képeslap-szokványt, amihez – ismétlem – nincs csábítóbb hely az egész világon, mint épp ez a néhány négyzetméter. Így olyan mély szociológikumhoz vagy szociálantropológiai összképhez jutunk, amely hűen idézi a látvány mögötti valóságot. Az ünnep, a hétköznapi-ünnep hangulata, érzelmei: a nevezetes, oly rengeteg mítosszal körülvett Falhoz való viszony sokféle emberi gesztusa. S benne a markánsan megkülönböztethető csoportoké. Reprezentatív vonul itt föl az izraeli társadalom szivárványszínű különbözősége (ami a szent fal közelében hál’istennek nem megosztottság), valamint a turisták és zarándokok népe. Amiért – hasonló témában utazó kollégaként – leginkább irigylem (tisztelem) Michal Ronnen Safdie-t, hogy több fotón sikerült lencsevégre kapnia a más vallások képviselőinek a Falhoz (azaz a zsidósághoz) fűződő bonyolult viszonyulását is.

Kőbányai János

Hugh Lautner Levin Associates

A roppant, áttekinthetetlen vásár egyik alapbonyomását az a tény adta, hogy a világ könyvkiadása a képszerűség, az illusztrációk és a design dominanciája felé mozdul el. Az sem véletlen, hogy jómagunk is ilyen kiadóba botlottunk. A *Hugh Lautner Levin Associates* nevét már régóta ismerem, mert a *The Jewish Engagement Calendar* című lauh-kiadványuk nélkül nehezen tudok mozogni, s ezért minden évben valamelyik ismerősömtől ezt kérem ajándékba. A jeruzsálemi Izraeli Múzeum roppant anyagából évente válogatott művészi tárgyforók teszik a zsidó élet alkalmi után tudakozódást magas színvonalú esztétikai élménnyé. (Anyagát nemegyszer használtuk fel lapunk vagy könyveink illusztrációiul.) A kalendárium praktikus tördelésben adja valamennyi ünnep ki- és bemenetelét, valamint a szombati heti szakasz és háftóra címeit, vagy más alkalmak Tóra-porcióit. Valószínű, hogy a kiadó termékei közül ezt tudják magyar és külföldi olvasóink leginkább megvenni. (10,95 \$)

Magával Hugh Levinnel az elutazása előtti órákban hozott össze a jó szerencse, s ezért annyi remek könyvvel ajándékozott meg bennünket, hogy nemcsak nézni, de cipelni is teher volt. Ő adja ki a legpompásabb zsidó művészeti könyveket, amelyekkel valaha találkoztunk. (Címlapjaikat azért nem mutatjuk be itt, mert nem férnek be a scannerünkbe.)

1998	HEBREW	APRIL
Second day of Pesach Sefira ha-Ummot begins	EMET	Sunday 12
		HEBREW 16
Hal ha-Mo'ed		Monday 13
		HEBREW 17
Hal ha-Mo'ed		Tuesday 14
		HEBREW 18
Hal ha-Mo'ed		Wednesday 15
		HEBREW 19
Hal ha-Mo'ed		Thursday 16
		HEBREW 20
Seventh day of Pesach		Friday 17
		HEBREW 21
Eighth day of Pesach Yizkor		Saturday 18
		HEBREW 22

A zsidó művészet és irodalom kincsestára

A Hugh Lauter Levin kiadó három nagyméretű, dúsan illusztrált albuma – együttesen tekintve – mérföldkövet jelent az igen gazdag témakör egyszerre tudományos és ismeretterjesztő feldolgozásában. Ahhoz túl nagyok és súlyosak, hogy beleférjenek és ide-oda hordozhatók legyenek az amerikai egyetemisták *backpack*jeiben, vagyis nem *textbook*ok a szó megszokott értelmében, de biztos vagyok benne, hogy kiegészítő segédkönyveként máris ott szerepelnek a legtöbb amerikai művészettörténeti, kultúratudományi és persze judaisztikai kurzus tanrendjében.

Mégpedig méltán. Mert hasonlóan átfogó és részletekbe menő alpművek legalább húsz-harminc éve nem jelentkeztek a világ könyvpiacán. Hallatlanul aprólékos és fáradságos információáramlás rejlik mindegyik album mögött: fel kellett tárnai, mit őriznek kiállítótermekben és raktáraikban a világ jelentősebb múzeumai, fotókat és engedélyeket kellett szerezni, a fotók annotációját a lehető legkörülményesebben s egyúttal olvasmányosan, a mélységeket csak sejtetve kellett elvégezni.

A *Jewish Art* című albumra hárult, hogy megpróbálja megoldani azt a nagy múltra visszatekintő, felettébb fogós problémát: mi is a zsidó művészet definíciója. (A másik két album már csupán alkalmazni volt hivatott ezt a definíciót.) Nem jelenthetem diadallal, hogy – akár könnyen, akár nehezen – megszületett volna a végérvényes meghatározás. Operacionális értelemben zsidó (képző)művészetnek mondható mindaz, amit a művészettörténészek, múzeumi kurátorok, gyűjtők judaikának tartanak akár zsidó (vallási vagy vizuális, például betűvetési) vonatkozásai, témái, motívumai miatt, és ebbe a körbe legújabbán még a holocaust témaköre is belevág, akár pedig a művész zsidó eredete, társadalmi hovatarozása, tudatossága-identitása miatt. Vagyis egyrészt az ábrázolat számít, másrészt pedig maga az ábrázoló. Jó, ha mindkettő együtt van, kevésbé jó, ha csak az egyik, de az sem jóvátehetően fogyatkozás, ha egyik sem, mert – különösen a mai képzőművészetről szólva – áttételek útján is megállapítható egy-egy műnek a zsidó képzőművészet vagy a zsidóság iránti affinitása. Így került az albumba a nem zsidó Frank Stella geometrikus-konstruktivisták munkája, amelyet – a címe alapján tudható csak – egy galíciai faszínagóga díszítményei ihlettek, és így került be Chaim Soutine egyik vágóhídi festménye, amely, úgy mond, a zsidó nép áldozat mivoltát kívánta szemléltetni.

Soutine, aki mélyről jött zsidó volt, egyetlenegyszer sem festett meg szorosan vett zsidó motívumot. Némrégiben egy konferencián felvettem, hogy éppannyira zsidó művészetet konstituálhat egy-egy zsidó művész

esetében a totális *őrizkedés* a zsidó motívumoktól (Örkény István példájára hivatkoztam), mint a teljes elmerülés a zsidó ikonográfiában, sorstudatban. Hiszen *ténylegesen létező magatartás*, még hozzá a létezés jogán *autentikus magatartás* rejlik amögött is, ha valaki, mint például sejtethetően Örkény tette, nem kifelé, hanem befelé irányozza, bizonyos implóziót hozva létre explózió helyett, tulajdon, egyáltalán nem csökkent értékű zsidóságát. Maga Izrael állama is nem zsidó módon illeszkedett be a politikai nemzetállamok sorába, mondják sokan.

A *Jewish Art* három kincstárból szedte össze anyagának javát: az Izrael Múzeumból (Jeruzsálem), a New York-i Jewish Museumból, és – felfedezéssel ajándékozva meg olvasóját – a Los Angeles-i Hebrew Union College Skirball Múzeumából. Ez utóbbi éppen a kötetet jegyző Grace Cohen Grossmannak a kenyéradója; főként az európai és amerikai iparművészeti gyűjteménye gazdag. No de a szertartási kellékek fontosságát tekintetbe véve az effajta feldolgozások nem tehetik meg, hogy épp a zsidó iparművészettel bánjanak szűkmarkúan.

Megdobogtatja az olvasó szívét az a rózsaszínű elefántcsontból faragott, alig sérült, 43 milliméter magas gránátalma, amely *bizonyosan* Salamon templomához tartozott (i. e. VIII. század). A kínai Kaifengben használt tóratekerics sem akármilyen látvány (XVII. század). A magyar vonatkozások eléggé soványak: a nemzetközileg ismert Isidor Kaufmann két festményén kívül csak a bauhausos Pap Gyula rézmenóráját (1922) sikerült felfedeznem.

A pompás fényképmellékletek és persze a fejezetbevezetők meg a képaláírások hűen tükrözik a zsidó nép földrajzi hányattatásait. A XIV–XVIII. század gyakorlatilag a németországi zsidóságé. A XIX. már a lengyel–orosz területeké, míg nem a párizsi évtizedek (1905–1925) után végérvényesen Európán kívülre helyeződik a fontosabb műalkotások főtömege: az Egyesült Államokba és a mai Izrael területére.

De ez már átvezet ahhoz a két albumhoz, amely a szó művészetével is kiegészíti a zsidó teljesítmény bemutatását.

A tömör című *The Jews* ismét csak gigantikus vállalkozás; összeállítása a Hebrew Union College klasszika-filológusának, Sharon R. Kellernak a munkája. A szöveggyűjtemény időhorizontja a zsidó nép teljes (mitológiai és történeti) élettartamát felöleli, mert a Biblia első szavával kezdődik, és a legújabb izraeli orosz bevándorlókkal végződik. Ez volt a Hugh Lauter Levin kiadó időrendben első albuma (1992) az itt ismertetett három közül – terjesztését a Macmillan világcég látja el.

A biblikus és posztbiblikus, majd középkori szövegek közt olyan gyöngyszemeket is találunk, mint a héber ABC betűinek abbéli vetélkedéséről szóló midrást, hogy melyikükkel kezdődjék a Biblia (tudható, hogy a *bét* lett a győztes), vagy az etiópiai midrást Mózes haláláról.

Feltárul az európai diaszpóra élete és észjárása Spinozától a lengyel–orosz tájakig, közbül a németországi zsidó felvilágosodás dokumentumaival. A lengyel–orosz demográfiai *pool* azután (5 millió zsidóról van szó) szétküldte a fejlett, liberális világba íróit, gondolkodóit, hogy létrejöjjön valami, amit a mai zsidóság legjellegzetesebb vallási, mentalitási, tudományos és kulturális arculatának kell tartanunk az izraeli nagyszerű kísérlet mellett. Az amerikai zsidó irodalom (és a képmellékletek jóvoltából) az amerikai zsidó vizuális kultúra is) még akkor is teljesen új minőség, ha számos ágon Európából szívta-szívja nedveit.

A képmellékletek zöme a *Jewish Art* albumban valamilyen tökéletesebb nyomdai kivitelben tanulmányozható. Ami a *The Jews* irodalmi szövegeit illeti: meglátszik a kötet összeállítójának filológiai rátermettsége, mert kitűnően gondozott, annotált, fordított szövegekkel van dolgunk. Nem feltétlenül szépirodalmi szövegekkel – ám még véletlenül sem a zsidó „népiség” propagandisztikus-dilettáns tanúságtételeivel, hanem például Freud egyik ismert fejtegetésével (a *Mózes és a monoteizmusból*), mely az antiszemitizmus gyökerét a nem zsidók pogány tyosztalgiajában, a valódi monoteizmussal szemben máig megőrzött gyanakvásában véli megragadni; vagy az azal a Chagall-eszmefuttatással, amely arra a kérdésre, hogy mi is a zsidó művészet, hosszas válasz közben igen találó megoldást kínál négy szóban: „Te beszélsz, én dolgozom.” Vagyis a definíción való kínlódás helyett ki-ki jobban teszi, ha inkább anyagot szolgáltat egy – meglehet, soha létre nem jövő – definícióhoz.

Két év múlva, 1994-ben a Hugh Lauter Levin kiadó az amerikai zsidó életet foglalta hasonlóan szerkesztett albumba, de még véletlenül sem ugyanazokkal az irodalmi vagy esszéisztikus szövegekkel, mint amelyek a *The Jews* amerikai fejezetében szerepeltek. A *The Jews in America* lett a legkonzensziálisabb a három album közül, mert a szövegekért-képekért nem kellett szüntelenül áthajózni vagy akár csak átfaxolni Európába. Olvasmányérték dolgában is elüt két társától, mert a zsidóságról szóló kézikönyvek általános tragikus hangoltságát itt át-áttöri néhány tréfás-humoros íz vagy szín, ami teljességgel érthető, ha az Újvilágba került zsidók védettségére, kényelmére, egyáltalán: fellélegzésére gondolunk. Jó, hogy szerepel például Sam Levenson humorista önéletrajzrészlete, mert a Könyv né-

pe egyúttal a Vicc népe is, különösen manapság Amerikában.

Ami Bécs, Budapest vagy Pozsony konzolidált zsidóinak a galíciai *stetl* volt, az volt a brooklyni zsidó „mélyvíz” olyan mai amerikai nagyoknak, mint Norman Podhoretz vagy Philip Roth. Előbbi önéletrajzából (*Making It*) való az a részlet, mely leírja, nem is olyan könnyű ebből a „mélyvízből” a manhattani szerkesztőségekbe átkatapultálni. Larry Rivers és Ben Shahn meg mások zsenialitást közelítő képei között olyan szociografikus szövegeket is találunk, mint a manhattani 47. utca ortodox zsidó gyémántkereskedőinek csoportos portréja.

Külön nép-e az amerikai zsidóság a maga Marx-testvéreivel mint főideológusokkal, és a mindenütt jelen lévő szórakoztatóiparral? Mindenesetre a világzsidóság fontos, talán legfontosabb törzse, még akkor is, ha a egyes házasságok rátája 50 százalék körül mozog. A három remek album nem juttatja nyugvópontra az alapkérdést, hogy ki végül is a zsidó, ki végül is a zsidó művész, mert nem is juttathatja. A zsidó nem külön faj, hanem talán csak fokozat. A zsidó „inkább” az, mint ami a nem zsidó, ahogy a vicc is mondja.

Az, hogy kiket vont be és kiket hagyott ki ez a három album a világtörténet legjelentősebb zsidó művészeinek és tollforgatóinak seregletéből, végső soron nem túlságosan perdöntő körülmény. Az „egymás közt vagyunk” élménye létrejön így is, úgy is. Modiglianit például ezzel a képaláírással üti zsidó művésszé a *Jewish Art*: „Bár a XX. század első évtizedeiben Párizsban dolgozó zsidó művészek műveiben kevés jel utal arra, hogy az illető művészek zsidók lennének, mindenesetre zsidókként ismerték őket (a nem zsidók), és szoros kapcsolatban álltak egymással.” Nem tudom, elégséges-e az itt felhozott kettős kritérium a besorolásra. Az mindenesetre bizonyos, még sohasem fordult elő, hogy valakinek a visszabirtoklására (legyen szó akár Spinozáról, akár Modiglianiról) a nem zsidók valaha is pert indítottak volna.

* *Jewish Art* (szerk. Grace Cohen Grossman). Hugh Lauter Levin Associates, Inc., 1995. 320 o.

The Jews. A Treasury of Art and Literature (szerk. Sharon R. Keller). Hugh Lauter Levin Associates, Inc., 1992. 384 o.

The Jews in America. A Treasury of Art and Literature (szerk. Abraham J. Karp). Hugh Lauter Levin Associates, Inc., 1994. 375 o.

Hernádi Miklós

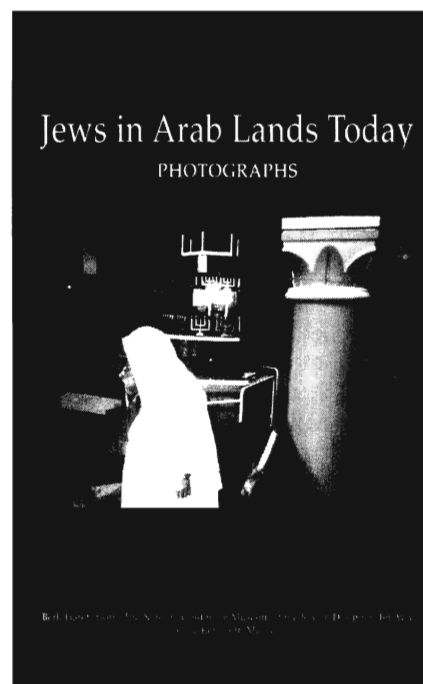
Gina Kehayoff Verlag

a kiadó fő profilja. Több zsidó témájú albumot is megjelentet, például a brooklyni haszidok pitoreszk életéről szólót – de ez nem hozott lázba, mert ilyet, ha nem kapni is, legalább látni Budapesten. Az arab országokban élő zsidókról szóló album azonban hiánypótló. Életükről igen keveset tudni, miután jó részük a hatnapos háború után Izraelbe alijázott, s a származási országuk után éppen most támadt érdeklődés. Egy évtizede indult meg a mozgalom, hogy az onnan származó hagyományokat – egy természetellenesen ostoba unifikáló ideológiát feladva – sokrétűen felelevenítsék. A könyv anyaga is Izraelből származik: a Bét Hafucotban, azaz a Diaszpóra Múzeumban 1996. március 14-e és október 5-e között, azonos címmel rendezett kiállítás anyagát rendezték kötetbe. A társkiadó maga a múzeum. Mint Juliánus barát a honfoglalásban részt nem vett magyarok bölcső-földjére, úgy tértek vissza a másodgenerációs izraeli fotósok (többjük szülők gyermekekben beléjük táplált elbeszélésekből összeállt mítoszról) szüleik, nagyszüleik szülőföldjére, hogy kameráikkal hírt adjanak a maradékok kihalófélben lévő, hanyatló vegetációjáról. Jól szerkesztett vizuális tudósítást kapunk az egykor virágzó kultúra még tanúskodó emlékeiről (például a fényes, keleti-pompás szíriai, egyiptomi, tunéziai, marokkói zsinagógaépítészetről), a zsidó és arab kultúra, egymást termékenyen kiegészítő jelenségéről (milyen aktualitással is rendelkezik e kellően ki nem domborított múlt – Simon Peresz, akkori miniszterelnök szavai nyitják meg a könyvet) és arról is, milyen szerepet töltek be a zsidók az egyes arab országok társadalmában, hiszen a kötet lapjain is látványos különbség mutatkozik ebből a perspektívából is: Jemen, Irak kurd része vagy Marokkó és Egyiptom között. Egy-egy arab vezér vagy államfő portréja s annak helye egy szobában, zsinagógában vagy üzletben, hosszú tanulmányoknál mélyebben ábrázolja a zsidók (lojális) viszonyát a helyi rendszerek iránt. Amivel a könyv nemcsak történelmi tradíciókra utal, hanem univerzális jelenséget világít meg.

A Gina Kehayoff Verlag munkája egy másik, tárgyától független tapasztalatot is nyújt. Kiadványai általában kiállítások nyomán keletkeznek. Az egy-egy kiállítás anyagát évek munkájával gyűjtik össze, egy-egy szakma legjobbainak segítségével. Magyarországon – tisztelet a kivételtől

Gina Kehayoff müncheni kiadóval – egy csinos, bolgár származású lánnyal – a német standok végeláthatatlan sora előtt szédelegve ismerkedtem meg, mégpedig azért, mert albumainak címlapja – téma és tipográfia – még ebben a kavalkádban is szemet szúrt. Közelebről megtekintve standját, fölfedeztem a könyvet, melyet egy frankfurti könyvesboltban már előtte kinéztem magamnak: a *Jews in Arab Lands Today* címűt. Muszáj volt megismerkednem a kiadóval is. Aki egy személyben ő maga: Gina, a fekete hajú és szemű, csípős humorú lány. Polcain megannyi gyönyörű, ugyanakkor bizarr fotó és művészeti album, néhány életrajzon kívül ez

Mikael Levin War Story

nek – ezekből az anyagokból nem születnek könyvek. Inkább váltakozó minőségű katalógusok: az igényesebbeket is (szinte könyvekre elég pénz fekszik bennük) nehéz beilleszteni a könyvespolcra: azaz könyvként kezelni. Pedig kár nem rögzíteni a rengeteg energiát és tudást, mert annak a formája, funkciója a könyvé. (Illetve a multimédiáé.) E tanulást azért tartom fontosnak, hogy kiemeljem a kiadó másik, *War Story* – németül is, angolul is – kihozott friss könyvét.

A könyvhöz a New Yorki Nemzetközi Fényképészeti Központ 1997. február 14. és április 20. között megrendezett kiállítás nyújtott alkalmat, illetve ötletet. Ugyanis a könyvforma itt egészen más dimenziót tud nyújtani, mint a bizonyára kitűnő kiállítás.

1944–45-ben egy Meyer Levin nevű amerikai haditudósító azt a megbízást kapta, hogy a szövetséges csapatok nyomában járva írja meg a zsidó „story”-t. Látogassa meg a romba döntött közösségeket, az éppen felszabaduló koncentrációs táborokat. A dzsipjét egy Eric Schwab nevű francia fotográfussal osztotta meg, akinek a háború fényképezése volt a feladata, saját missziója pedig az, hogy fölkutassa deportált családtagjait. Ők voltak az elsők, akik a kimondhatatlan borzalommal elsőként találkoztak „kívülről.” Meyer Levin *In Search* címen 1950-ben adta ki könyvét az első szembesülés tapasztalatairól, Schwab fotóinak egy része most került elő. Meyer Levin fia, Mikael Levin tájképfotós 1995-ben arra vállalkozott, hogy apja naplóját követve, Párizstól Prágáig végigautózza azt az utat, azt a tájat, amit apja tett meg éppen egy fél évszázaddal korábban. S megfényképezzé a koncentrációs táborokat napjainkban. Azokat a ma is gonoszságot sugárzó hideg tájakat, amelyek tanúi voltak a borzalomnak. A látszólag semleges tájakat, épületeket Schwab fotóival veti egybe, apja naplóját pedig a saját narrációjával kíséri. Ez a négyes montázs olyan többdimenziós kompozíciót nyújt, amelyben múlt és jövő nem a jelenben, hanem az állandóban találkozik. Kivételes ötlet-gondolat, kivételesen nemes kivitelben. Mikael Levin műve nemcsak magyar kiadásra vár (futunk majd köröket e tárgyban), de leginkább követőkre.

Kőbányai János

Peter Loewy

Jüdisches

Az összeférhetetlenség esztétikája

A világ könyvkiadói, hogy mentsék a szakmát, egyre inkább jelentetnek meg olyan kiadványokat, melyekben a szöveg–fotó aránya megegyezik, esetleg a fotó javára billen a mérce. Igazodva a nagyközönség igényeihez,

ezek a kiadványok többnyire nagyon szép kivitelűek, és valamilyen tematikára épülnek. Az se hátrány, ha van némi humoruk is. Ebben különböznek egy szimpla fotóalbumtól. Valószínűleg az van, hogy felgyorsult, vizualizálódott világunkban az emberek, akik a mozin, videón, interneten, képregényen, fotóalbumon, videoklipen, számítógépen nőttek fel, inkább az ilyen jellegű könyveket részesítik előnyben. Ez ugyanis jobban megfelel a modern ember befogadóképességének. Kicsit olyan ez, mint amikor valaki hosszasan áll egy múzeumban kedvenc festője képe előtt, és csak a festő neve és a kép címe a kísérőszöveg. Kevés szöveg, szép színes, illusztratív fotók. Rövid idő alatt áttekinthető, ugyanakkor szemet gyönyörködtető. Természetesen nem azt szeretném kihozni ebből, hogy azok a fiatal titánok, akik egy *Háború és béke* típusú könyv megírására tették föl az életüket, szakosodjanak inkább egy *Csillagok háborúja* típusú trilógia forgatókönyvére, vagy iratkozzanak be egy fotótanfolyamra. Nyilván

a szépirodalomnak midig meglesz a maga tábora. Egyébként a *Háború és béke* is csináltak filmet. Arra viszont nem emlékszem, hogy képeskönyv jelent-e meg a jelentős műből. Valószínűleg nem. Viszont Peter Loewynek megjelent a *Jüdisches* című könyve, ami a fentemlített kritériumoknak maradéktalanul megfelel. Gyakorlatilag a szerzőn, a címen, a colofonon és egy rövid fülszövegen kívül nincs benne írott szöveg. A könyv borítóján sem tűnik fel betű. Kizárólag a könyv gerincén szerepel a szerző, a könyv címe és kiadója. Ellenben a kemény fedelű borítón egy monchichi-gyűjteményt láthatunk: élénk sárga, illetve rózsaszín hajjal merednek ránk ezek a visszataszítóan kedves figurák. Ez egy gyűjtemény. Mindannyian gyűjtünk valamit. E könyv maga is gyűjtés eredménye. Loewy összegyűjtötte a zsidó otthonok mütyürkéit. Állítólag a neves focicsapatoknak abból származik jelentős bevételük, hogy mütyürkékre teszik klubcsapatuk címerét és színeit. Barcelona-pohár, Arsenal-kanál, Juventus-trikó, Bayern-zokni, Fradi-kulcs-tartó, Manchester-fürdőköpeny. Ez a jelenség sajnos komolyabb szirtekre is begyűrűzött, mint például a vallás. A Pápa-mütyürké is bekerültek a show businessbe, amiből a lelkes „gyűjtők” révén a Vatikánnak komoly bevétele származik. Az egyszerű gyűjtő persze gyűjthet szalvétát, gyufásdobozt, söralátétet. Én például a ventilátorokat gyűjtöm, és ha be kellene sorolnom magam valahová, a céltalan, szagtalan gyűjtők közé sorolnám magam, akiknek se ideológiájuk, se céljuk a ventilátorgyűjtéssel. Loewy könyve szerintem nagyjából ezt a típusú gyűjtőt mutatja be. Azt mondanom sem kell, hogy mindezt a zsidó élet motívumai, szimbólumai itatják át. A menórák, kapedlik, Dávid-csillagok, tóratekercsek a legkülönfélébb helyeken és a legkülönbözőbb tárgyak társaságában bukkannak fel. (Néha ezek a kultikus tárgyak is elég különös kivitelben köszönnek ránk a könyvből, meghitt otthonok polcairól.) A kis nyuszi, diktafon, hifitorony, műanyag kacska, swatch óra, játékpapagáj, plusz Eiffel-torony éppúgy megfér a vallási szimbólumok mellett, mint az autómakett, a Keith Haring jelvények, egy kisüveg Jägermeister, a videokazetták vagy éppen a monchichi babák. Az is előfordult már mindannyiunkkal, hogy barátainktól, szüleinktől, rokonainktól kaptunk egy kedves ajándékot, és az nemigen illett sem az egyéniségünkhöz, sem otthonunk gondosan összeválogatott tárgyaihoz. (Persze kérdés, akkor miért is kaptuk? Valószínűleg azért, mert adni kell.) Ha nem válunk meg tárgyaktól – sokszor azért nem, mert személyhez kötjük őket –, annak hasonló eredménye lehet, mint ami ebben a könyvben látható. Az is előfordulhat, hogy ugyanazokat a tárgyakat egyszerre több helyről is megkapjuk. Mondjuk, négy nem teljesen egyforma menórát. Műanyagból, fémből, fából, designból. Ekkor a minőség már nem számít, csak a hozzá fűződő emlék és szándék. Így is válhat az ember kényszer- vagy látszatgyűjtővé, hiszen nem sérthetjük meg az ajándékozót, hogy épp az Ő ajándékát tün-tetjük el.

Végül leszögezhetem: Peter Loewy könyve mindennel együtt nagyon szórakoztató „nézelődmény”.

TOOTH GÁBOR ANDOR

Roger Berg A zsidók története Párizsban

Az idén a párizsi Cerf kiadó gondozásában megjelent *A zsidók története Párizsban Chilpérectől Jacques Chiracig* című munka – már csak, a napjainkban a francia fővárosban élő, közel háromszázéves zsidó közösség, európai viszonylatban legjelentősebb létszáma miatt is érthetően – régóta létező igényeket elégíti ki. A könyv kiadása előtt elhunyt szerző – Roger Berg – négy évtizeden keresztül a Franciaországi Zsidók Központi Konzisztóriumának főtitkára volt; egész munkásságát a franciaországi zsidók történetének szentelte. Párizsban élő tudós emberként és egyben a franciaországi zsidó közösség egyik legfőbb képviselőjeként – jól ismerve a nem párizsi zsidóság történetét is – többféle megközelítést, nézőpontot volt alkalma érvényesíteni műve megírásakor. Noha a fejezetek kronologikus sorrendben követik egymást (rendhagyó módon fejezetenként feltüntetve a könyv végén, a bibliográfiát tartalmazó leírásban a felhasznált levéltári forrásokat és irodalmat), az olvasó nem pusztán levéltári forrásokban bővelkedő eseménytörténetet tart a kezében, hanem egyszerre szociológiai, jogtörténeti, politikátörténeti, urbanisztikai, sőt családtörténeti aspektusokat is felvillantó munkát, melynek a francia főváros a földrajzi kerete. Egyedül az intézménytörténet szorul háttérbe; csak annyiban esik szó az egyes intézményekről, amennyiben azok a zsidók életében fordulatot jelentő eseményekhez kapcsolódnak. Külön erénye még Berg munkájának a párizsi zsidó közösség egy-egy korszakban kiemelkedő alakjáról készült életútportré.

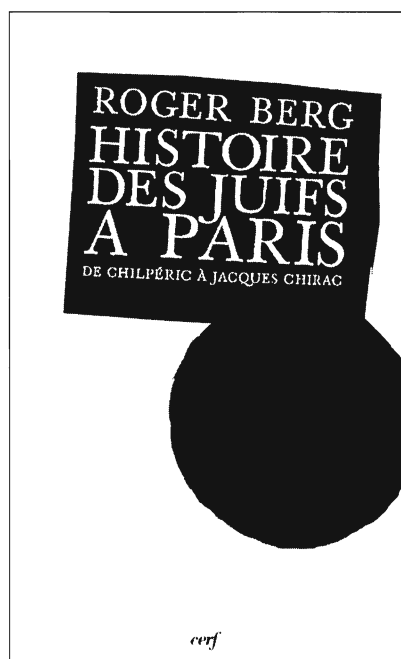
A francia és zsidó kultúra kétezereves együttélését méltán reprezentáló

párizsi zsidóság története sajátos metszetét adja a kora középkortól fogva jellegzetesen Párizsból kezdeményezett központosításos törekvéseknek. A zsidó vallású közösség társadalmi szerepe mindenekelőtt a párizsi székhelyű királyság, illetve a későbbi laikus államvezetés által kialakított nem zsidó–zsidó párbeszédtől függött, ezért nem szorul különösebb magyarázatra a zsidóság mindenkori vonzalma Párizs iránt. A középkor idején a hatalom és a zsidó közösség kapcsolatát a katolikus egyház antijudaizmusa is erőteljesen befolyásolta; indirekt módon nemcsak a tevékenységek és foglalkozások választására volt hatással (Kis Pipin idején még számos földbirtokost, gazdag kereskedőt találunk a zsidók között, míg a Kapetingek uralkodása alatt már nincs nyomuk; ekkorra a pénzgazdálkodás-hitelezés vált legfőbb tevékenységükké), de a zsidó vallás állandó támadása következtében egyházi provokációnak köszönhetően jött létre például a híres párizsi középkori talmudista iskola is. A középkor idején végig hangsúlyos kirekesztő – olykor a párizsi zsidóság atomizálódását, majd a városból teljes elűzetésüket eredményező (1394) – ún. szivacspolitikát (Jules Michelet történész kifejezése), az abszolutista uralkodóknak a kevés számú, vidékről visszatért zsidósággal szembeni – finomabb eszközöket igénylő – érdeklődését váltotta fel; XIII. Lajos idején a párizsi zsidók szó szerint királyi védelmet élveztek – a többség a királyi udvarban teljesített szolgálatot. A városba áramlás, a vidéki, illetve később a határon túli zsidók intenzív és változatos migrációja az abszolutista uralkodók kiszámítható politikája óta van jelen Párizs történetében. A francia forradalom előtti néhány évtized alatt települt a városba az első jelentős – főleg metzi eredetű – askenáz, valamint egy létszámát tekintve kisebb portugál, illetve avignoni szefárd közösség, szokásaiknak, nyelvüknek és tevékenységeiknek megfelelően más városnegyedeket benépesítve, mint középkorban élt hittestvéreik. A francia forradalom biztosította emancipáció és a Napóleon császársága idején elnyert polgárjog, a bevett felekezeti elismert zsidó vallás, valamint a zsidó öngazgatás alapjainak megteremtése hosszú időre széles körben vonzást gyakorolt, elsősorban a főváros javára – a XVIII. századtól fogva a párizsi zsidóság története a hatalommal folytatott párbeszéd mellett kiegészült a közép- és kelet-európai, illetve, észak-afrikai zsidóság migrációjának történetével is.

A bevándorolt zsidóság egymástól eltérő vallásfelfogása és az egész francia társadalmat befolyásoló laicizálódás, illetve a politikai kultúra demokratizálódása a zsidó vallásos szervezeteket – melyek egy része már a XIV. századtól kezdve egyben érdekképviselet is volt – sem hagyta érintetlenül, így nemcsak vertikálisan, de horizontálisan is differenciálódott a párizsi közösség. A második világháborús kataklizma ugyanakkor sajátos impulzust adott a fővárosi zsidóság önmeghatározásának és önkifejezésének: Európa legnagyobb létszámú zsidó közössége jelenleg több tucatnyi érdekképviseleti és civil szervezettel, szórakozó- és kulturális központtal, valamint médiával rendelkezik.

Roger Berg 1910-ben született Nancyban. A jogi egyetemen doktorátust és ügyvédi címet szerzett. 1950-ben elindította a *Journal des communautés* (A közösségek újságja) című orgánumot, amelynek 1978-ig főszerkesztője is volt egyben. 1951-től 1994-ben bekövetkezett haláláig a Központi Konzisztórium főtítkára. Legjelentősebb munkái: *Les Juifs devant le droit français* (A zsidók a francia jog előtt; szerzőtársa Marianne Urbah, Éd. Les Belles Lettres, 1984); a *De 1945 à 1972* című fejezet: in: *L'Histoire des Juifs en France* (A zsidók története Franciaországban), Bernhard Blumenkranz (szerk.), Éd. Privat, 1972; *L'Histoire du rabbinat français* (A francia rabbinátus története), Éd. du Cerf, 1994.

Balázs Eszter

Daniel Sibony

A három monoteizmus zsidók, keresztények, muzulmánok — az alapszövegek és a jövő között

Párizs, 1997.

A szerző könyve nem a három egyistenhit, vagyis a zsidóság, kereszténység és a mohamedanizmus kialakulás, illetve fejlődéstörténete. A könyv műfaja igazság szerint nem is afféle vallástörténelmi tanulmány (ebből tulajdonképpen van elég a piacon), hanem mélylélektani-filozófiai elemzés, amely arra a kérdésre keresi a választ, hogy ez a három monoteizmus miképpen látja önmagát és – ettől korántsem függetlenül – miképpen a másik kettőt. A mű – és az újdonság, ez a szellemi izgalom benne – a három monoteizmus egymáshoz való viszonyát veszi nagyító alá: önidentitás és a Másikról alkotott kép a zsidó, keresztény és a mohamedán vallásban – valójában ez a könyv központi témája.

A kérdésfeltevés nem pusztán elméleti: a szerző azokra a konfliktusokra, feszültségekre, válságokra keresi a választ, amelyek e három monoteizmus érintkezési pontjain keletkeznek szerte a világon.

A szerzőnek az az alapgondolata – amelyet mindhárom vallás kapcsán ki is fejt –, hogy a három monoteizmus egymáshoz való feszült viszonya végeredményben a három vallás eredetfeldolgozásával, illetve önképével függ össze.

A szerző szerint mindhárom vallás eredetfelfogásában van valamiféle hiány, és e három nagy „elbeszélés”, három nagy alapszöveg (vagyis az Ószövegség, az Evangéliumok és a Korán) elemzésével ezt a törést próbálja mindhárom vallásban „lokalizálni”.

Dióhéjban: míg a muzulmánok nincsenek tudatában annak, hogy vallásukban mennyire jelen van a mohamedanizmust kronológiailag megelőző zsidóság és kereszténység; míg a keresztények sokáig és részben ma is csak a zsidóság stigmatizálásával tudják tudomásul venni zsidó eredetüket, a zsidóknak csak az üldöztetés formájában adatott meg, hogy eredetükkel szembenézhesenek.

Három nagy család tehát, és mindhárom a lét kérdését feszegeti. Ha azonban Isten magával a *léttel* azonos, akkor Istennek minden létező szükségképpen csak tökéletlen, hiányos – hogy úgy mondjam – „deficites” mása.

Ezt a hiányt aztán a legkönnyebb a Másikba vetíteni, a legkönnyebb a Másikat kulpabilizálni miatta. De vajon ez a három monoteizmus képes lehet-e rá egyszer, hogy elviselje egymást, hogy megbocsásson egymásnak (és nem azért, mert – a szó mindkét jelentésében – „egy” az Istenük vagy mert „testvérek” – az effajta rokonság inkább rossz vért szülő), hanem mert ugyanazt a hiányt ismerik fel egymásban, amelynek maguk is letéteményesei? Ez a könyv alapkérdése.

A mű azonban azt is szemügyre veszi, hogy a három alapszöveg – amely egyszerre eredetmítosz és identitás – hogyan strukturálja a hívek mentalitását. Ugyanis ezek az elfelejtett és elfojtott, tudatlanul és tudattalanul ható alapszövegek törnek azután minden feszültség alkalmával felszínre, és határozzák meg a magatartás- és gondolkodásformákat.

A könyv – amelynek szinte minden oldalát áthatja a tolerancia és a Másik iránti tisztelet – három alapos portrét ad a három egyistenhitről, és mindhárom portrétben azt emeli ki, ami az adott monoteizmust közelebb hozhatja a másik kettőhöz. (Külön ki szeretném emelni a Tízparancsolat pszichoanalitikus ihletettséggű elemzését-értelmezését, amely ennek a jól megírt és izgalmas könyvnek az egyik legnagyobb élményt adó fejezete.)

A szerző – akinek fogalmilag mindig szabatos elemzésein egyszerre érződik pszichoanalitikusi szakértelme és gyakorlata, valamint a matematikusi és filozófusi szakképzettsége – azt vizsgálja, hogyan lehetne végre túllépni a három monoteizmus közti évszázados feszültségeken. Ebből a szempontból *A három monoteizmus* nem csupán hasznos segédkönyv mindazoknak, akik a három egyistenhit identitásproblémáiról, illetve a másik kettőhöz való viszonyáról szeretnének információt kapni, de emellett a zsidók, keresztények és mohamedánok közti feszültség oldásához is hozzájárulhat.

ÁDÁM PÉTER